

А.Ф. Доля,
кандидат філологічних наук,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЙМЕНУВАНЬ ОПТИЧНИХ ЯВИЩ ПРИРОДИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, ІСПАНСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті розглядаються семантичні особливості найменувань оптичних явищ природи в англійській, німецькій, іспанській, українській та російській мовах. Встановлюється кількісний та якісний склад досліджуваної групи лексем, наводяться основні типи метафоричних і метонімічних переносів.

Ключові слова: семантика, лексична одиниця, оптичне явище природи, лексико-семантична група, лексико-семантичний варіант, метонімічний перенос, метафоричний перенос.

1. Вступні зауваження

Парадигматичні відношення в лексиці детермінують поділ усіх лексичних одиниць на певні мікросистеми – парадигми. Серед прийомів вивчення лексичної системи важливе місце займає класифікація лексичного матеріалу за лексико-семантичними полями, лексико-тематичними групами, лексико-семантичними групами (далі – ЛСГ) тощо. Таке положення цілком зрозуміле й виправдане, оскільки в ЛСГ, як в основній структурній одиниці лексичної системи мови, відбиваються всі її істотні ознаки. ЛСГ – це структурно організоване об'єднання слів однієї частини мови на базі єдиного, достатньо спільного семантичного компонента, який міститься в значеннях цих слів [5, с. 68]. До складу ЛСГ можуть входити “моносемантичні слова і окремі лексико-семантичні варіанти полісемантичних слів” [4, с. 68]. Лексеми в середині різних ЛСГ вступають у відношення гіпонімії, синонімії, антонімії, протиставлення та меронімії, що постають найпоширенішими різновидами семантичних відносин [7, с. 170], адже “ми сприймаємо світ у межах подібностей, відмінностей, протиставлень і включень – загальних категорій сприйняття” [7, с. 170]. ЛСГ найменувань оптичних явищ (далі – НОЯ) є частиною тематичного угруповання найменувань явищ природи (далі – НЯП), що належать до базового словникового фонду кожної мовної спільноти. Особливе місце НЯП у сприйнятті світу людиною зумовило значний інтерес до них як до об'єкта дослідження, оскільки явища природи тісно пов'язані з матеріальною та духовною культурою людей і постають невід'ємною частиною їх життєдіяльності.

Зіставний аналіз НЯП проводився на матеріалі слов'янських мов [3], англійської та російської [2], слов'янських мов і німецької мови [1]. Проте, системні дослідження найменувань явищ природи в цілому, а також на рівні різних ЛСГ зіставного характеру із залученням декількох мов, а саме англійської, німецької, іспанської, української та російської відсутні.

2. Основна частина

Кількість найменувань *оптичних явищ природи* включає 114 лексем. Під оптичним явищем розуміється ‘те, що можна побачити в атмосфері та зумовлене заломленням, відбиттям, розсіюванням або дифракцією світла на атмосферних частках (міражі, гало, зорі, присмерки тощо)’ [6: 511]. У складі значення всіх лексем цієї підгрупи виділяється архісема ‘світло’.

До цієї ЛСГ входять лексеми з основним значенням: англ. *mirage* ‘міраж’, *corona* ‘корона’; нім. *Dämmerung f* ‘сутінки’, *Halo m* ‘гало’, ісп. *halo* ‘гало’, а також лексеми з похідним значенням: англ. *iris*₃ ‘веселка’; нім. *Hof*₅ *m* ‘(світлий) вінець’; ісп. *iris*₂ ‘веселка’, *corona*₈ ‘корона’, укр. *корона*₃ ‘астр. світлий ореол навколо сонця’; рос. *венец*₅ ‘світле, веселкове кільце навколо сонця ...’.

Серед лексем можна виділити моносемантичні та полісемантичні іменники. Наприклад, лек-

семи з одним значенням: англ. *nightfall* ‘сутінки’, нім. *Morgenrot n* ‘забарвлення горизонту при сході сонця’, укр. *гало* ‘група оптичних явищ в атмосфері, що виникають унаслідок заломлення світла у кристаликах льоду, з яких складаються перісті хмари, тумани’, рос. *радуга* ‘оптичне атмосферне явище, що виникає внаслідок заломлення у водяних краплях сонячних променів і має вид різнокольорової дуги на небесному зведенні’. До складу полісемантичних лексем входять: англ. *rainbow* ‘радіуга’, *dusk* ‘сутінки’, нім. *Halo m* ‘гало’, *Mirage n* ‘міраж’, ісп. *alba* ‘зоря’, *crepúsculo* ‘сутінки’, укр. *заграва*, *міраж*, рос. *мираж*, *марєво*.

2.1. *Сутінки* – ‘освітлення небозводу і, цебто, освітлення земної поверхні розсіяним світлом після того, як сонце вже зайшло за горизонт (вечірні сутінки), або перед тим, як воно зійде (ранкові сутінки)’ [5, с. 451]. У тлумачних словниках п’яти мов зафіксовано такі лексеми на позначення цього явища: англ. *twilight*, *dusk*, *nightfall*, нім. *Dämmerung f*, *Zwielicht₂*, ісп. *anochecer*, *crepúsculo*, укр. *присмерки* та рос. *сумерки*. Всі ці лексеми мають у своєму значенні семи ‘до сходу сонця’ + ‘після заходу сонця’ за виключенням рос. *сумерки*, що позначає ‘напівтемряву, яка настає після заходу сонця’. В лексемах укр. *сутінки*, *сутінь* та рос. *сумерки* компонент ‘до сходу сонця’ не є частиною прямого значення, а відокремлюється як його відтінок. В українській мові віднайдено цілий ряд лексем на позначення цього явища – *присмерки*, *померки*, *смеркання*, *смерк*, *морок*. Семи, що входять до основного значення зумовлюють появу переносних значень у лексем, що позначають *сутінки* в мовах, що досліджуються. Англ. *twilight*, рос. *сумерки*, укр. *присмерки*, *сутінь*, *сутінки* позначають ‘напівморок у погано освітленому приміщенні’, також в усіх мовах, окрім німецької, зустрічається значення ‘стан занепаду, безнадії, зневіри у власних силах’ (англ. *the twilight of his life*, ісп. *el crepúsculo de la vida* ‘сутінки життя’). Для лексем англ. *twilight*, нім. *Dämmerung f*, ісп. *anochecer*, *crepúsculo*, укр. *смерк*, *смеркання* та рос. *сумерки* спільним є значення ‘час між заходом сонця і настанням ночі’. У німецькій мові існує цілий ряд моносемічних лексем складеного типу, що позначають *сутінки*: *Halbdunkel n*, *Dämmerlicht n*, *Dämmerstunde f*, *Morgengrauen n*, *Schummerstunde n*. Найбільшу кількість значень має англ. *twilight* (8 ЛСВ) та укр. *присмерки* (6 ЛСВ).

2.2. *Веселка* – ‘група концентричних дуг, які мають забарвлення від червоного всередині до фіолетового зовні, яка спостерігається на фоні крапель дощу й утворюється внаслідок рефракції або дифракції в променях сонця або луни’ [6, с. 586]. *Веселка* позначається наступними лексемами в мовах дослідження: англ. *rainbow*, нім. *Regenbogen m*, ісп. *iris*, укр. *райдуга*, *веселка* та рос. *радуга*, пряме значення яких збігається – ‘дугоподібна різнобарвна смуга, яка з’являється в атмосфері внаслідок заломлення сонячних променів у краплинах дощу, сніжинках’. Але похідні значення, які мають лексеми на позначення *веселки* в англійській, іспанській і російській мовах різняться, збігається тільки одне похідне значення рос. *радуга* й англ. *rainbow* – ‘різнокольорові барви чогось, що в своїй сукупності нагадує веселку’, але в англійській мові це значення поширюється на ‘щось, що є багатокольоровим або містить у собі багатокольорові предмети’: *Her makeup-box was a rainbow of colours* ‘Її косметичка була дуже яскравою’. Тільки в англійській мові *веселка* також позначає ‘мету, сподівання або ідеал, якого навряд чи можливо досягнути’: *to chase rainbows* ‘гнатися за мрією’. Похідні значення ісп. *iris* носять конкретний характер: ‘благородний опал’ й ‘райдужна оболонка ока’.

2.3. *Зоря* – ‘перша поява світла в східній частині неба перед сходом Сонця’ [6, с. 171]. Це явище позначається лексемами *зоря* та *заря* в українській і російській мовах відповідно, але тоді як в російській мові значення ‘світлове забарвлення горизонту перед сходом і заходом сонця’ є основним, в українській мові значення ‘яскраве освітлення горизонту перед сходом і після заходу сонця’ є ЛСВ лексеми *зоря* з основним значення ‘самосвітне небесне тіло, що являє собою скупчення розжарених газів’. В англійській мові це лексеми *dawn*, *morning₂*, у німецькій – *Morgenrot n*, в іспанській – *alba*, *albor*, *aurora₂*, *rosicler*. Пряме значення німецьких лексем та ісп. *alba*, *aurora* відрізняється від значення інших лексем, оскільки позначає тільки ‘забарвлення неба до сходу сонця’.

Усі лексеми, окрім нім. *Morgenrot n*, мають похідні значення. В англійській, українській і російській мовах збігається значення ‘початок, зародження чого-небудь’, це значення також притаманне ісп. *aurora*, в російській та українській мовах це також ‘час появи на горизонті такого освітлення’, в англійській мові – ‘небо під час появи перших променів світла зранку’. Лексеми іспанської мови мають найбільшу кількість похідних значень: ісп. *aurora* також позначає ‘красиве, рум’яне обличчя’, ‘напій з молока, мигдалю та кориці’, ‘релігійну пісню, яку співають на світанку перед молитвою та якою починається свято церкви’.

Значення *ранкової зорі* передається лексемами на позначення *світанку*, напр.: англ. *sunrise*₂, укр. *розсвітанок*, *розсвіт*, *світанок*, *світання*, рос. *рассвет*, а значення *вечірньої зорі* може передаватися лексемами з основним значенням *заходу сонця*: англ. *sunset*₂, укр. *захід*₂, рос. *закат*₂ ‘вогняно-червона заграва над обрієм, коли заходить сонце’.

2.4. У німецькій мові також є лексеми на позначення *альпійської зорі* – *Alpenwiderschein m*, *Alpenglühen n*, в інших мовах це явище позначається словосполученнями, пор.: англ. *alpine glow*. Це стосується і такого явища як *нівнічне сяйво*: в німецькій мові воно позначається іменниками *Polarlicht n*, *Nordlicht n*. Англ. *airglow*, *nightglow* позначають ‘слабкий потік з верхньої атмосфери, який призводить до слабкого освітлення нічного неба, навіть при відсутності Луни, визивається сяйвом іонізованих продуктів ультрафіолетового випромінювання, яке було отримано на протязі дня’, в інших мовах це явище позначається словосполученнями: ісп. *luminiscencia de cielo*, *luminosidad del cielo*, укр. *нічний відблиск*, рос. *ночной отблеск*.

2.5. *Міраж* – ‘оптичний ефект в атмосфері, який було викликано рефракцією, в результаті чого зображення предмета зміщується щодо його справжнього положення та може викликати враження перевернутого предмета або предмета, що пливе в повітрі, а також мерехтливій водянній поверхні’ [6, с. 462]. Пряме значення англ. *mirage*, нім. *Mirage n*, ісп. *espejismo*, укр. *міраж*, рос. *мираж* збігається з термінологічним, також усі лексеми позначають ‘те, що не відповідає дійсності; те, що уявляється, здається; привид’.

В усіх мовах є запозичені з італійської мови лексеми які позначають ‘вид міражу, при якому зображення наземних предметів (озера, гори, дерева тощо), що лежать за горизонтом, здебільшого спотворені та швидко змінюються’: англ. *fata-morgana*, нім. *Fata Morgana*, *fatamorgana*, укр. *фата-моргана* та рос. *фата-моргана*. Англ. *mirage* й ісп. *espejismo* також використовуються на позначення іншого зорового явища, це значення відповідає укр. *марево*, рос. *марево*, нім. *Höhenrauch m*, *Nebelbild n* ‘зорове явище в атмосфері, за якого біля горизонту з’являються уявні зображення наземних предметів або ділянок неба, міраж’. Це переважно моносемічні лексеми, найбільшу кількість ЛСВ має укр. *марево* (3 ЛСВ).

3. Висновки

У результаті дослідження встановлено кількісне та якісне наповнення ЛСГ НОЯ у мовах дослідження. Виокремлено специфічні та універсальні риси організації цієї ЛСГ. Переважна більшість НОЯ є полісемантичними одиницями. Найбільша кількість моносемантичних лексем спостерігається в німецькій мові. Основою внутрішньої організації ЛСГ НАО виступають гіпогіперонімічні, синонімічні й антонімічні відношення. У цій ЛСГ домінує перенос на абстрактні і психічні поняття, душевний стан, стан речей, погляди та почуття людей, відносини між ними (15 ЛСВ), також поширені переноси на рослинний світ, навколишнє середовище (13 ЛСВ).

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондратенко М.М. Лексика народной метеорологии : Опыт сравнительного анализа славянских и немецкий наименований природных явлений / М.М. Кондратенко. – München : Sagner, 2000. – 117 с.
2. Кузнецова О.И. Семантическая относительность тематической группы «атмосферные осадки» в английском и русском языках (сопоставительный аспект) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языка”/ О.И. Кузнецова. – Краснодар, 2002. – 23 с.
3. Манакін В.М. Деякі питання контрастивної лексикології слов’янських мов / В.М. Манакін // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 26–37.

4. Павлова Е.М. Использование компонентного анализа и данных синтагматики при определении структуры лексико-семантических групп / Е.М. Павлова // Уровни лингвистического анализа в синхронии и диахронии. – Л., 1986. – С. 67–74.
5. Хромов С.П. Метеорологический словарь / С.П. Хромов, Л.И. Мамонтова. – Ленинград : Гидрометеоздат, 1974. – 568 с.
6. Kotliakov V.M. Elsevier's Dictionary of Geography: in English, Russian, French, Spanish and German / V.M. Kotliakov, A.I. Komarova. – Elsevier Publishing Company, Amsterdam, London, New York, 2007. – 1073 p.
7. Meyer Ch. F. Introducing English Linguistics / Ch. F. Meyer. – Cambridge University Press, 2009. – 259 p.

А.Ф. Доля. Семантические особенности наименований оптических явлений природы в английском, немецком, испанском, украинском и русском языках. – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются семантические особенности наименований оптических явлений природы в английском, немецком, испанском, украинском и русском языках. Устанавливаются количественный и качественный состав исследуемой группы лексем, приводятся основные типы метафорических и метонимических переносов.

Ключевые слова: семантика, лексическая единица, оптическое явление природы, лексико-семантическая группа, лексико-семантический вариант, метонимический перенос, метафорический перенос.

Anna F. Dolia. Semantic Peculiarities of Names of Optical Natural Phenomena in English, German, Spanish, Ukrainian and Russian. – Article.

Summary. This paper focuses on the semantic peculiarities of the names of optical natural phenomena in English, German, Spanish, Ukrainian and Russian. The quantitative and qualitative characteristics of the lexemes under consideration have been singled out, main types of metonymic and metaphoric transfers are provided.

Key words: semantics, lexical unit, optical natural phenomenon, lexical and semantic group, lexical and semantic variant, metonymic transfer, metaphoric transfer.

УДК 811.163.1

А.И. Изотов,

доктор филологических наук, профессор,

Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова,

г. Москва, Российская Федерация

ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКИЙ ЯЗЫК В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТУРГИИ, ИЛИ ВСПОМИНАЯ «ТРОЯЗЫЧНУЮ ЕРЕСЬ»

Аннотация. Статья посвящена опровержению мифа о том, что использующийся в современной литургии церковнославянский язык выполняет эту свою функцию хуже, чем её выполнял древнецерковнославянский язык тысячу лет назад, а также мифа о том, что противниками перевода литургии с сакрального на повседневный язык руководили и руководят сугубо эгоистические соображения.

Ключевые слова: церковнославянский язык, сакральный текст, «троязычная ересь», литургия, проблемы перевода.

Светлой памяти профессора Иржи Марвана (1936-2016)

In memoriam prof. George Marvan (1936-2016)

1. Одиннадцать с половиной веков назад братья Константин и Мефодий отстаивали право вести богослужение на понятном народу «славянском» языке в спорах с «троязычниками», считающими, что лишь три языка (др.-еврейский, др.-греческий, латинский, на которых, в соответствии с евангелиями, была сделана надпись «Иисус из Назарета, Царь Иудейский» над распятым Христом: ישוע הנצרי מלך היהודים, Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, Iesvs Nazarens Rex Iudaeorum) достойны того, чтобы на них славилось имя Божие. Сегодня же, как может показаться на первый